

Hans Bennis

Korterlands

Anarchie in de schrijftaal

2015 Prometheus • Bert Bakker Amsterdam

© 2015 Hans Bennis
Omslagontwerp Femke Tomberg
Foto auteur Marleen van den Heuvel
Zetwerk Mat-Zet bv, Soest
www.prometheusbakker.nl
ISBN 978 90 351 3807 0

Korterlands

over anarchie in de schrijftaal

sms-, msn- en breezertaal

In het najaar van 2005 gaf ik aan studenten Nederlands van de Universiteit van Amsterdam een cursus over sms-taal. Het onderwerp stond volop in de belangstelling, maar vanuit de wetenschap was er weinig aandacht voor. Er bestonden vooral lijstjes met afkortingen en artikelen over de gebruikers en het gebruik van sms-taal. Geen aandacht voor de vorm. Zelf ben ik vooral geïnteresseerd in de vorm van taal. Hoe bouwen wij de zinnen van onze taal? Hoe groeperen wij woorden in het Nederlands, bijvoorbeeld werkwoorden aan het eind van (bij)zinnen? Wat is de functie van kleine, betekenisloze woordjes als *er* en *het*? Maar ook: hoe kan het dat wij al die zinnen kunnen bouwen? Welke grammaticale structuren staan daarbij tot onze beschikking en waar halen wij die structuren vandaan? Kortom, mijn interesse in taal is gericht op de vorm van taal en veel minder op de betekenis. Mijn collega van 2005 ging daarom over de vorm van sms-berichten.

Algauw bleken er in de nieuwe media drie nieuwe talen te bestaan: sms-taal, msn-taal en breezer-taal. Alle drie zijn ze inmiddels geheel of zo goed als verdwenen. Sms-taal vond je in tekstberichten die men stuurde met een mobiele telefoon toen er nog geen smartphones waren. Sms (short message

service) heeft de speciale eigenschap dat er maar 160 tekens per bericht kunnen worden verzonden. *Als je een bericht met meer tekens wilde sturen – en deze zin bestaat uit precies 160 aanslagen – dan moest je twee sms’jes sturen en dat was twee keer zo duur.* Dat leidt natuurlijk tot zuinig gebruik van de ruimte (‘short message’) en dus tot inkorting.

Daarnaast was er *msn* (microsoft network). Dat was een internetapplicatie waarmee je via de computer kon chatten. Een vorm van interactie met anderen zonder beperkingen op de lengte. Qua medium lijkt sms op het tegenwoordige whatsapp, want in beide gevallen wordt er gebruik gemaakt van een mobiele telefoon. Maar qua vorm lijkt whatsapp meer op msn aangezien er geen beperkingen zijn in de lengte van de berichten en het er vergelijkbaar uitziet, met de opeenvolgende tekstwisselingen onder elkaar in beeld gebracht. Bij msn en whatsapp ligt de beperking niet zozeer in de ruimte, maar veel eerder in de tijd, in de gewenste snelheid van de communicatie. Want schrijven gaat natuurlijk veel langzamer dan spreken, zelfs bij zeer geroutineerde schrijvers. Om de schriftelijke interactie via deze media meer te laten lijken op een gesprek is het wenselijk de tekst zo in te korten dat die sneller kan worden geproduceerd maar toch natuurlijk blijft.

Ten slotte bestudeerden wij in 2005 *Breezertaal*. Breezer (‘BrE3ZaH’) is een zoet, laag-alcoholisch mixdrankje dat populair werd onder jongeren, en vooral onder meisjes, in het begin van deze eeuw. Door Freek de Jonge in 2003 een ‘zoet-houdertje voor de prepuberale jeugd’ genoemd. Breezertaal was de taal van meisjes van een jaar of veertien die via internet met elkaar communiceerden. Daarbij ging het helemaal niet om een kortere tekst, maar om een verfraaiing van de tekst. Een breezertekstwisseling uit die tijd:

Heeii luitJees...
Rafaella wInt IdOls :)
Ben JJ er meeJ eens Of had floOrtJJ mOeten winnen... :O
Laat JJ stem hOoORen... :O
KusjEEs LoUsSs... hOuvOn Jullii

JAAAAAAAAA!!!
RaFFieej was et gwn heeelemaaaal
ZIJ WAS EGT ZOooooooooooooooooo GOED!!!
XxX

We zien hier onder andere hoofdletters op allerlei onverwachte plaatsen, klemtoon door verdubbeling van de klinkers en door hoofdletters en overmatig gebruik van leestekens.

Door de komst van smartphones en de daarbij horende applicatie whatsapp zijn sms, msn en breezertaal naar de periferie verdwenen. Overigens is whatsapp bepaald niet de enige berichtenservice voor moderne media. In opkomst is Telegram, maar ook zijn er alternatieven als Google Hangouts, Facebook Messenger, iMessage, Kik Messenger en BlackBerry Messenger (BBM). Waarschijnlijk weet niemand over tien jaar wat msn was, en breezertaal bestaat dan al helemaal niet meer. In dit boek over Korterlands spelen deze talen geen enkele rol. Desalniettemin ligt het begin van mijn belangstelling voor het inkorten van onze schrijftaal bij het college over sms-taal.

het Korterlands

Het lijkt er misschien op dat het inkorten van schrijftaal een gevolg is van de opkomst van moderne media. Dat sms-taal iets nieuws was. Als we de berichten in de traditionele media uit die tijd mogen geloven, dan was er sprake van een dramatische verandering van de schrijfgewoonten van onze jeugd.

Termen als verloedering werden bepaald niet geschuwd. De intellectuele elite maakte zich zorgen. De aantasting van de moeizaam verworven en zorgvuldig gekoesterde schrijftaal betekende een aanval op Ons Nederlands. Scholen moesten zich hard maken tegen deze bedreiging van onze schrijftaal. Ouders en leerkrachten maakten zich zorgen over de vraag of kinderen nog wel goed zouden leren spellen. In deze context ging het vooral om een oordeel over het gebruik van sms-taal. Men verdiepte zich niet in de vraag wat voor taal die sms-taal nu eigenlijk is en hoe die taal in elkaar zit. Ook was niemand geïnteresseerd in eventuele voorlopers van sms-taal of in andere schriftsoorten waar schrijftaal werd ingekort en aangepast.

Als taalkundige ligt het niet op mijn weg om waardeoordeelen te geven over het juiste gebruik van het Nederlands. Dat laat ik graag aan de politiek en de Nederlandse Taalunie over. Als onderzoeker van taalvariatie ben ik juist geïnteresseerd in afwijkingen van de norm, en dan vooral in de grammaticale aspecten daarvan. Daarom leek het mij boeiend om een studie te doen naar de vormkant van sms-taal. Aangezien de inkorting het meest opvallende aspect van deze taal is, ontstond het idee om het Nederlands vanuit dat perspectief te benaderen, en daarmee was een nieuwe taal geboren, *het Korterlands*.

Algauw bleek dat deze benadering een rijk en gevarieerd beeld oplevert van onze schrijftaal. Afkortingen komen overal voor en zijn van alle tijden. We vinden afkortingen in kranten en reclames, in middeleeuwse manuscripten, in telegrammen en dagboeken, in straat- en voornamen, op nummerborden en in sportuitslagen, en zelfs in ons paspoort. Zodra je het perspectief van de inkorting kiest, blijkt deze alomtegenwoordig te zijn. Hoewel er in het verleden een paar woordenboeken met afkortingen zijn verschenen (onder andere *Van Dale Afkortingen* uit 2003), zijn er nauwelijks regels voor. In tegen-

stelling tot de ‘gewone’ schrijftaal waar zelfs het gebruik van de apostrof en het verbindingsstreepje tot in detail zijn geregeld, moet de afkorter het zelf maar uitzoeken. Er staan wel wat aanwijzingen in *Het Groene Boekje*, het wetboek voor de speller, maar deze zes bladzijden bevatten niet meer dan wat goedbedoelde observaties, die bij nadere bestudering weinig zeggen over de afkortingspraktijk in de schrijftaal. Laat staan dat ze je vertellen hoe je een goede contactadvertentie of een pakkende krantenkop moet schrijven.

De vorm van de afkorting blijkt af te hangen van het soort tekst waarin de afkorting voorkomt. Zo wordt de zin ‘Een man zoekt een vrouw’ in een contactadvertentie in de krant *m zkt vr* terwijl het in een krantenkop MAN ZOEKT VROUW zal zijn – ook titels van televisieprogramma’s maken gebruik van deze afkortingsvorm, zoals blijkt uit *Boer zoekt vrouw*. Deze inkortingen leiden tot foute zinnen van het Nederlands, maar wel heel verschillende foute zinnen. In dit boek zullen we zien dat er allerlei manieren bestaan om woorden of zinnen in te korten en dat die vaak hun eigen domein hebben. Het boek is dan ook ingedeeld op basis van de verschillende tekstsoorten waarin het Korterlands zich vertoont.

Taalgebruikers zijn zonder expliciete instructie vrijwel altijd in staat om een afgekorte tekst weer aan te vullen tot een volledige zin. De afkorter deconstrueert een zin die de lezer dan weer construeert. Je kunt ook zeggen: de afkorter codeert en de lezer decodeert. Gegeven dat wij die vaardigheid hebben, is afkorten een efficiënt middel om schriftelijk te communiceren. Als de schrijver alle tijd en alle ruimte heeft, dan is er weinig reden om zinnen in te korten, want dan eis je van de lezer een extra inspanning. Hij moet de tekst decoderen voordat die tekst gelezen kan worden. Maar als tijd of ruimte aanleiding geven om woorden of zinnen in te korten, dan hebben we een prima mechanisme tot onze beschikking om dat zo te

doen dat het de communicatie niet serieus belemmert.

Een interessante vraag is natuurlijk hoe het komt dat wij in staat zijn om die afgekorte teksten weer om te zetten tot volledige Nederlandse woorden of zinnen. Soms is dat afhankelijk van de kennis die wij hebben van een bepaalde afkortingsstijl. Zo zal iedereen die regelmatig whatsapp't in staat zijn om afkortingen als *wtf* of *omg* te begrijpen. Vaak ligt dat anders. Krantenkoppen lezen of contactadvertenties ontcijferen zijn vaardigheden die niet beperkt zijn tot de kennis van de taal van krantenkoppen – het Koppenlands – of contactadvertenties. Het (de)coderen daarvan vereist algemene kennis van onze taal. Ik kom daar op terug in de hoofdstukken die over Koppenlands en advertenties gaan. Datzelfde geldt voor afkortingen die monniken gebruikten in middeleeuwse Nederlandstalige manuscripten of voor telegrammen en telegrafie. Ook zal blijken dat veel inkortingen die gebruikt worden in whatsapp'taal op een regelmatige manier ge(re)construeerd kunnen worden.

gesproken Korterlands: nasjenale vranwoordekeit

In 2014 verscheen een boek met columns over taal van Jan Kuitenbrouwer onder de titel *Eik bes leuk*. Deze titel is een benadering van de snelle uitspraak van 'eigenlijk best leuk'. Het onderwerp van snelle spreektaal is ook het onderzoeks- onderwerp van de taalkundige Mirjam Ernestus, die daar in 2000 op promoveerde. In 2013 hield zij bij haar benoeming tot hoogleraar in Nijmegen een inaugurele rede onder de titel *Halve woorden*. Uit deze oratie neem ik het onderstaande fragment over.

Het woord 'natuurlijk' is bijzonder omdat het in die 15 uur conversatie [een Nederlandse database met informele taal, HB] geen enkele keer volledig werd uitgesproken. Alle 331

voorkomens van dit woord werden verkort. De meest voorkomende uitspraak was 'tuuk', dat we één op de drie keer vonden. Daarnaast vonden we alle mogelijk denkbare uitspraakvarianten tussen 'natuurlijk' en 'tuuk' in:

natuurlijk, ntuurlijk, tuurlijk, natuulijk, nutuulijk, ntuulijk,
tuulijk, natuulk, nutuulk, ntuulk, tuulk, natuuk, nutuuk,
ntuuk

Zij eindigt haar rede dan ook met *kepseg*, de ingekorte vorm van de formule die het einde van een oratie aangeeft: Ik heb gezegd.

Iedereen doet in de gesproken taal in zekere mate mee aan het inkorten van spreektaal. Jan Peter Balkenende is een zeer bekende kortspreker – de spreker van de titel van deze paragraaf – maar alle sprekers van het Nederlands verkorten hun taal in snelle spraak, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn. En de taalkundige vraagt zich dan af hoe mensen dat doen en wat ze inkorten. Ook in andere talen komt het verschijnsel volop voor.

Aardig is dat we meestal niet eens horen dat iemand zijn uitingen inkort. Ernestus deed er onderzoek naar en vond in experimenten dat luisteraars bij het horen van een woord als *eik* in zinnen als *kep er eik geen zin in* aangaven dat ze een *l* hadden gehoord, ook als ze van tevoren wisten dat het experiment ging om inkorten van spreektaal. We maken kennelijk in ons hoofd van *eik* direct weer *eigenlijk* en dat moet natuurlijk ook want anders zouden we ingekorte zinnen niet kunnen begrijpen. Hoe dit verschijnsel precies werkt, is nog niet helemaal duidelijk. Wel weten we dat er regels in het spel lijken te zijn die wij onbewust toepassen bij het construeren en deconstrueren van dit soort woorden. Zo wordt het achtervoegsel *lijk* heel vaak gereduceerd tot *k*:

afschuwk, bestuuk, daak, duik, koonk, moek, naamk,
onmook, weschijnk

In dit boek houden we ons weinig bezig met gesproken Korterlands, dat behalve in snelle spraak ook voorkomt in andere soorten taalgebruik, onder andere in de taal van en tegen kinderen en alloctonen en in de taal van afasiepatiënten. Naar dat soort gesproken taalvariëteiten is al veel onderzoek gedaan. Je kunt er zelfs hoogleraar in worden. In dit boek gaat het verder vooral om geschreven Korterlands.

Korterlands en Opperlands

Korterlands is geen Opperlands. Battus, de notulist van het Opperlands, schreef in 1981: 'Opperlands is Nederlands met vakantie. Opperlands is Nederlands zonder het akelige nut dat aan die taal nu eenmaal kleeft.' Het Korterlands is daarentegen het dagelijkse Nederlands. Het Nederlands dat zich voortdurend om ons heen bevindt. Het Nederlands dat is ontdaan van nutteloze wijdlopiegheid. Weg met overbodige letters en woorden. Weg met leestekens. Weg met hoofdletters. Weg met spelingsregels.

Korterlands is een oefening in slagvaardigheid, in beknoptheid, in kernachtigheid. Het 'akelige nut' tot op het bot bloot gelegd. Waar de grondwet van het Opperlands luidde: *Wat kan dat mag, en wat niet kan dat mag helemaal*, zou het Korterlands eerder uitgaan van: *Wat kan, kan korter*.

Er zijn wel overeenkomsten met Opperlands. Korterlands en Opperlands zijn taalkunsten zonder jurybeoordeling. Ze zijn niet woordspelig, maar het gaat wel om een spel met woorden. In beide gevallen staat de vorm centraal en niet de betekenis. Korterlands en Opperlands zijn familie van het Nederlands, maar hebben een grammatica die daar van afwijkt.

Het vervolg van *Opperlandse taal- en letterkunde* uit 2002

heette *Opperlans!* Kennelijk een Korterlandse bevlieging van Brandt Corstius. Hij vond dat de *d* niet hoeft te worden geschreven omdat die letter niet wordt uitgesproken. Dat lijkt een akelig nuttige visie. Het is wel een van de regels van het Korterlands, die we nog zullen tegenkomen in zinnen als *kweenie*.

Korterlands: een voorbeeld

In dit boek worden verschillende Korterlandse systemen besproken. Voor deze systemen bestaat geen norm, maar allemaal vertonen ze een herkenbare regelmaat. Hieronder staan acht, door mij bedachte Korterlandse zinnen. Ze zijn bedoeld als illustratie van acht verschillende soorten Korterlands die in dit boek aan de orde komen: Middelnederlands, telegrafistentaal, dagboek, telegram, mop, advertentie, krantenkop (Koppenlands) en whatsapp. Aan de lezer de opdracht om uit te vinden welke zin bij welk Korterlands hoort. Mocht u er niet uitkomen, dan kunt u dit boek lezen. Mocht u er wel uitkomen, dan biedt dit boek nog veel meer mooie voorbeelden.

heb boek over Korterlands gekocht

t.k. aantr. bk over Korterl.

d' quā nboexk m3 Kort'lands

Korterlands gekocht STOP vannacht gelezen STOP

Nieuw: Korterlands in boekhandel

qsl gut buk korterlans cu om

ligt een boek over Korterlands in de Kalverstraat

keb fk lang op bk over KL gew8 :)

ihesus xpūs

over het Middelkorterlands

Het Korterlands is een taal met een lange geschiedenis. In de Middeleeuwen schreven monniken met een ganzeveer teksten over en zij maakten daarbij ruimschoots gebruik van afkortingen. De teksten die uit deze periode bewaard zijn gebleven getuigen daarvan. De schrijvers van toen doen daarin niet onder voor de whatsappers van vandaag.

Het afkorten in het Middelnederlands gaat voor een deel terug op afkortingen in het Grieks en het Latijn. Het Middelnederlands neemt vormen uit deze klassieke talen over, zelfs als het gaat om Latijnse verbasteringen van het Grieks. Dat er volop verkeer was tussen het geschreven Nederlands en het Latijn is niet verwonderlijk aangezien in de Middeleeuwen officiële teksten vrijwel uitsluitend werden gesteld in het Latijn. Het geschreven Latijn wemelde van de afkortingen. Voor de hedendaagse classicus die documenten leest in de oorspronkelijke Latijnse handschriften is het afkortingenboek van Cappelli onontbeerlijk. Daarin staan vele duizenden afkortingen die in de Latijnse handschriften worden gebruikt. In niet-officiële teksten gaat het Nederlands, de ‘volkstaal’, een steeds belangrijker deel uitmaken van de schrijftaal. Vroege teksten zijn bijvoorbeeld de *Abele Spelen* van rond 1400 uit het beroemde Hulthemse handschrift, met toneelstukken als *Es-*

moreit en *Lanseloet van Denemerken*. Het Middelkorterlands deed zijn intrede. Schrijvers van het Middelnederlands hebben zich in vergelijking met scribenten van het Latijn zeer ingehouden, maar desalniettemin maakten ook deze schrijvers graag en vaak gebruik van afkortingen.

Perkament was duur en op drukpersen, printers en kopieermachines moest men nog eeuwen wachten. Teksten uit die tijd zijn dus ook altijd geschreven teksten in de meest letterlijke zin. Als wij het nu hebben over het geschreven woord, dan bedoelen we meestal het gedrukte woord. Tot halverwege de vijftiende eeuw is alles wat leesbaar is met de hand geschreven. Tekst(re)productie was een arbeidsintensieve klus. Stelt u zich eens voor dat u het volledige werk van Willem Frederik Hermans zou moeten overschrijven. Het was met recht monnikenwerk. Dat we dus allerlei afkortingen aantreffen in deze handschriften hoeft geen verbazing te wekken. Afkortingen vormen besparingen in ruimte en tijd en zijn daarom bij uitstek geschikt voor kopiïsten in de Middeleeuwen. De opdrachtgevers zullen erop aangedrongen hebben, want afkorten leidt tot aanzienlijke besparingen in arbeidstijd en materiaalgebruik.

De monniken die actief waren met het overschrijven van teksten in het scriptorium van een klooster schreven de veelal religieuze teksten over van een voorbeeld, de legger. Zij probeerden dat zo precies mogelijk te doen, maar hadden wel een aantal vrijheden. Hoewel het afschrift zo dicht mogelijk bij het origineel moest blijven, was er ruimte voor variatie in het dialect, in de spelling en in het gebruik van afkortingen. Men was er niet op gericht om letterlijk te kopiëren. De monnik las een zin van het origineel, maakte daar in zijn hoofd een zin van die overeenkwam met zijn taal – in die tijd waren bijvoorbeeld Vlaams, Brabants en Hollands duidelijk verschillende, maar onderling verstaanbare talen – en schreef die zin op volgens zijn eigen spellings- en afkortingsconventies. Er was in

die periode geen sprake van een norm voor de spelling en daarom vond men verschillen met de overgeschreven tekst normaal.

Eigenlijk komen de middeleeuwse kopiist en de hedendaagse whatsapper overeen in hun motivatie voor het gebruik van Korterlands. Ook bij moderne media zijn ruimte en tijd belangrijke redenen voor het gebruik van korter Nederlands. Aardig is het om te zien dat niet alleen de motivatie maar ook de vormgeving op belangrijke punten overeenkomt. Het Middeldorterlands is niet wezenlijk anders dan het hedendaagse Korterlands. Ook de huidige taal van de nieuwe media wordt gekenmerkt door een relatieve vrijheid ten aanzien van dialect, grammatica, spelling en afkortingen. En ook de manieren waarop men van die vrijheid gebruik maakt, zijn opvallend gelijk.

abbreviaturen

Afkortingen in oudere teksten worden vaak aangeduid met de Latijnse term ‘abbreviaturen’, letterlijk ‘verkortingen’. Ook als het gaat om Nederlandse teksten. Men maakt meestal een onderscheid tussen ‘suspensie’ en ‘contractie’. Suspensie geeft aan dat één of meer letters aan het eind van het woord zijn weggelaten, terwijl contractie betekent dat het woord ‘samengetrokken’ is. Dat laatste impliceert dat de eerste en de laatste letter blijven en dat daar tussenin het een en ander is verdwenen.

In vrijwel alle gevallen werd een afkorting voorzien van een speciaal teken. Heel vaak een horizontaal streepje boven de letters of een apostrof ergens boven het woord, maar soms ook met streepjes door de stok van letters als p en q, met krulletjes aan de r of de d of met kleine letters in superscript. Kortom, de afkorting was herkenbaar als zodanig. Jos Biemans, dé handschriftdeskundige van het Middelnederlands bij uit-

stek, drukt mij op het hart om te benadrukken dat deze tekens niet een strak vastgelegde betekenis hebben, maar dat ze vooral een functie hebben als aanduiding dat er iets is afgekort. Zoiets als: lezer let op, hier is iets weggelaten! Natuurlijk is het gebruik van deze tekens niet willekeurig. Een streepje heeft meestal iets te maken met een nasale medeklinker, een *n* of een *m*, en een apostrof meestal iets met een *r*. Maar de context van het woord is heel vaak noodzakelijk om exact vast te kunnen stellen welk woord er wordt ingekort. Je zou het kunnen vergelijken met de letter *e*. Zonder context valt niet te bepalen of je bij het woord *bedelen* nu iets vraagt of iets uitdeelt en of *bekeren* nu wel of niet met voetbal te maken heeft. Omdat woorden in een tekst ook altijd in een context staan, is het probleem goed te overzien. En kennelijk hadden middeleeuwen geen probleem met reconstructie op basis van de context.

suspensie

Afbreken ergens in een woord is een veel gebezigde vorm van afkorten. Dat kan met de eerste letter, zoals de B op Belgische auto's. In een combinatie van woorden is dit een zeer frequent type in woorden als *ceo*, *KLM* of *YOLO*. Het kan ook verderop in een woord worden afgekort. België heet op internet *.be* en in sport *BEL*. De afkortingen *B*, *BE* en *BEL* zijn dus suspensies. We zien het ook in advertentieafkortingen van het type *aantr. m. zkt bl. vr.* In het Middelnederlands kwam afbreken veel voor. Men schreef *r̄* voor *ridder*, *d'* voor *daer*, *cō* voor *coninc*, *ēn* voor *ende*, *q̄ā* voor *quam* en *algad'* voor *algader*.